

Sunku apibrėžti Vilniaus Gaono reikšmę pasauliui. Ir tikriausiai neįmanoma. Šioje knygoje noriu parodyti ne Gaono didybę ir įtaką, o daugiau atkreipti dėmesį į litvakų istoriją, jų paveldą. Žvelgiu šiek tiek iš šalies – galbūt skaitytojo, nedaug žinančio apie Lietuvos žydus, akimis. Dauguma minimų faktų yra tikri, užfiksuoti istorijos šaltiniuose. Juos galima laisvai rasti internete, bibliotekose. Apie tai rašė ir rašo įvairūs Lietuvos naujienų portalai. Ko gero, prieš kokius penkiolika ar dvidešimt metų į vieną knygą sudėti tiek faktų veikiausiai būtų buvę neįmanoma. Bent per trumpą laiką.

Tačiau knygoje yra ir daug išgalvotų dalykų. Pirmiausia – veikėjų vardai ir pavardės, nors, prisipažinsiu, kai kuriuos personažus įkvėpė tikri žmonės.

Trilerio formą pasirinkau todėl, kad apie tą bendruomenę, kuri tiek amžių gyveno Lietuvoje puikiai sutardama su kitomis tautomis ir kuri buvo beveik sunaikinta per Holokaustą, apie jos žmones, istoriją, sukurtus stebuklus ir visame pasaulyje paliktus pėdsakus sužinotų kiek galima daugiau žmonių.

Istorijos ašis – mistinis Gaono raštelis su savotišku kodu. Mintis apie kodą kilo prisiminus seną nespaltotą Darreno Aronofsky filmą „π“. Žinoma, kad nebuvo išspausdinta nė vieno Gaono rašto – likusios tik pastabos Toros ir Talmudo paraštėse. Jo mintis užrašė mokiniai. Bet kas galėtų paneigti, kad Gaonas neparašė ir nepaliko kokios nors instrukcijos? Gal ji dingio?

Ieškodamas faktų šiam trileriui radau milžinišką skaičių istorijų, kurios keitė pasaulį, o ką sakyti apie žmonių gyvenimą. Rašant apie Musią Daiches ir jos tragediją spaudė gerklę;

apie Aaroną Klugą ir Moišę Klabiną – apėmė didžiavimasis, kad tokie žmonės gimė mano tėvynėje Lietuvoje. Kai kurios istorijos, kurias atradau sau, jau seniai žinomos visam pasauliui, pavyzdžiui, grafo Potockio legenda. Pagal ją statomi miuziklai, vaidinimai. Dauguma žydų, su kuriais bendravau, puikiai ją žinojo ir stebėjosi, kaip aš nebuvau girdėjęs. Tačiau nežinodamas galėjau pasidomėti ir sužinoti, kad yra kelios istorijos versijos. Pasirinkau chasidiškąją – man pasirodė romantiškesnė.

Ieškodamas informacijos apie Gaono sąsajas su Izraeliu, jo pėdsakų šios valstybės istorijoje, ja ėmiau domėtis giliau. Tada „atradau“ laivo „Exodus“ istoriją, o ši, pasirodo, seniai aprašyta ir net įamžinta ilgame Holivudo filme „Exodus“, pasakojančiame apie Izraelio valstybės sukūrimą, tik nukryps-tančiame nuo istorinių faktų į romantiką. Tačiau sužinojau, kad istoriją apie pastangas nelegaliai į Palestiną išvežti žydus Vakarų spaudai perdavė Alytuje gimusi Bracha Habas – tikra Vilniaus Gaono palikuonė.

Faktai apie Izraelio kovotojų kūnų atpažinimą taikant „Gaono burtus“, kaip ir Jeruzalės tuneliuose Rabbi Getzo vykdytos kelio į Šventų Švenčiausiąją paieškos yra gana plačiai aprašytos Izraelio žiniasklaidoje.

Beveik visose knygoje aprašytose vietose esu buvęs. Kai kurias atkūriau pagal senus žemėlapius ir aprašymus. Kitur esu gyvenęs ir mokėsis, gal todėl rašyti apie jas buvo gana paprasta.

Esu labai dėkingas Vilniaus ir Ukmergės žydų bendruomenių vadovams, padėjusiems patikslinti daugelį faktų. Taip pat bičiuliams iš Izraelio ir JAV, suteikusiems daug vertingos informacijos.

Rytis Sabas

G I A X O N O L K O D A S



P R O L O G A S

Vilnius, 1797 metai | Pirmieji brėkštančios pavasarinės aušros spinduliai palietė Vilniaus Didžiosios sinagogos stogą. Pro šalia stovinčio namo langus skverbėsi ankstyvų prekyvių raginimai ir arklių kanopų kaukšėjimas į Vokiečių gatvės grindinį; jį slopino aklinais uždarytos langinės.

Tolumoje pradėjo gausti jau dviejų amžių senumo Šv. Dvasios stačiatikių vienuolyno varpai. Aidėjo šūksniai rusų, vokiečių, lietuvių ir jidiš kalbomis.

Tačiau šie garsai, regis, nė kiek netrikdė garbaus amžiaus žydo, palinkusio prie stalo, nukrauto senoviniais rankraščiais ir Penkiaknygės ritiniais. Jis buvo įpratęs dirbti kone ištisą parą šviečiant žvakėms, užsitaręs duris ir langines, kad niekas netrukdytų.

Jau daugiau nei pusę amžiaus jis miegodavo ne daugiau kaip pusvalandį kaskart, kai nutardavo pailsėti, o per parą užtekdavo vos dviejų valandų. Dar ir praėjusią žiemą, kad neužmigėtų ilgomis Šiaurės Europos naktimis, senasis žydas dirbdavo nešildomame kambaryje, pamerkęs kojas į šaltą vandenį.

Ne rytinio šurmilio garsai, o sugirgždėjusios durys privertė ties rankraščiu palinkusį išminčių pakelti galvą.

„Labas, sese. Nepastebėjau, kada atvykai. Ar viskas gerai – tau ir tavo šeimai?“ – pasisveikino.

„Būk pasveikintas, Elijahu. Atvykau dar vakar, tik nenorėjau trukdyti – namiškiai sakė, kad esi labai užsiėmęs. Užėjau pasižiūrėti, ką čia darai tokį ankstyvą rytą. Regis, dar nėjai miegoti? Beje, ką rašai? Senatvėje tampi rašytoju?“ –

susirūpinusi ir šiek tiek gergždžiančiu balsu pasiteiravo maždaug 60–65 metų moteriškė.

„Sese, labai atsiprašau, apie tai pasikalbėsime kitame pasaulyje. Matai mano pražilusią galvą? Tai reiškia, kad laiko nėra, o darbų dar yra daugybė. Tora kupina paslapčių. Gitel tavimi pasirūpins“, – atsakė mokslininkas ir vėl palinko prie rankraščio.

Gitel buvo antroji Elijahu žmona – pirmosios žmonos Chanos sesuo.

Vėl sugirgždėjo užveriamos durys. Elijahu pavadintas rašytojas sunkiai atsiduso ir pasitrynė pavargusias akis.

„Privalau spėti. Kitaip ateis diena, kai niekas nebegalės mums padėti, – sumurmėjo sau į žilą barzdą Elijahu. – Kaip anksčiau to nemačiau? Kaip niekas kitas to nepamatė?“

Jis vėl palinko prie užrašais išmargintos Šventosios Knygos. Skaičiai pynėsi su Šventojo Rašto frazėmis.

Elijahu kažką skaičiavo, rašėsi, skaičiavo iš naujo. Vertė Toros lapus, skaičiavo juos, skaičiavo raides, nuolat žymėdamasis pastabas ant popieriaus lapo. Akys merkėsi, tačiau valia buvo nepalaužiama.

Po kurio laiko išminčius nuėjo į kitą kambarį ir atsinešė dvi skiautes pergamento. Jose rašė tai, ką buvo suskaičiavęs.

„Teoriškai tai turi veikti. Tačiau kaip patikrinti praktikoje?“ – svarstė Elijahu. Jis greičiausiai nebespės, tačiau tai gali padaryti mokiniai. Tik kaip jiems paaiškinti? Ir kuriam mokiniui? O gal broliui? Kuriam? Kaip padaryti, kad šie dalykai nepatektų į chasidų rankas? Juk jie galėtų sukelti tikrą sąmyšį.

Tačiau dar didesnė, kruvina suirutė grėsė jo tautai. Apie tai reikėjo perspėti visus Europos žydus. Taip, tragedija prasidės po pusantro šimto metų, tačiau reikia veikti jau dabar.

Hebrajų simboliai greitai pildė pergamentą. Dabar dar reikia parašyti instrukcijas ir numatyti, kam tai perduoti.

2

P O L A S

Čikaga, 2019 metai | Eismas 83-iajame Ilinojaus greitkelyje, Čikagos lietuvių vadinamame tiesiog kingeriu, tą ketvirtadienį priminė šliaužiančią sraigę. Tingūs besileidžiančios balandžio saulės spinduliai plieskė iš kairės.

Polas Vilemsenas sėdėjo atsipalaidavęs prie savo juodo „Accura“ visureigio vairo ir stebėjo pavargusius tarnautojus, po darbo važiuojančius į savo priemiesčių namus vakariniuose Čikagos priemiesčiuose ir laukiančius, kada sankryžoje užsidegs žalia šviesa. Polui dar buvo likę maždaug dešimt mylių iki Hinsdeilo, ramaus priemiesčio į vakarus nuo Čikagos. Ten jaukiame vieno aukšto name jis gyveno pastaruosius trejus metus, kai tik atvyko į Jungtines Valstijas. Aplink gyveno ir nemažai senųjų Amerikos lietuvių – ne tų, kurie atvyko po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. Už poros kvartalų kadaise gyveno ir Voldemaras Adamkavičius, vėliau tapęs Lietuvos Respublikos prezidentu Valdu Adamkumi.

Polas iš patirties žinojo, kad namie atsidurs tik po gero pusvalandžio, maždaug šeštą – tokį tempą lėmė eismas. Srautas iš Čikagos ir ryčiau esančių priemiesčių buvo labai intensyvus, tad Polas turėjo pakankamai laiko apmąstyti pastarųjų poros dienų įvykius. Iš esmės nesuprato, kas atsitiko, kodėl vos per savaitę jo gyvenimas apsivertė aukštyn kojomis.

Tai atrodė kaip kažkoks siurrealistinis serialas arba filmas iš Džeisono Borno serijos – nežinau, kaip čia atsidūriau, kas čia vyksta ir kas jūs tokie apskritai.

Pirmiausia buvo laiškas, atsiųstas į sunkvežimių logistikos kompanijos „L&T Logistics“ biurą Čikagos priemiestyje

Lemonte, iš kurio Polas koordinavo kompanijos darbą. Kitaip tariant, dirigavo sunkvežimiams, zujantiems nuo Rytų iki Vakarų pakrantės.

Biuras nedidelis, jame nuolat sukosi trys žmonės. Vienas – gyvenimo vėtytas ir mėtytas Juozas, kuriam į Ameriką padėjo atsikraustyti anksčiau emigravę vaikai. Jis ten tik trynėsi, paimdavo iš pašto dėžutės sąskaitas ir laiškus, išnešdavo šiukšles, nuedavo į šeimos užkandinę už kampo, kurią kur nors Kaune būtų pavadinę kebabine, ir kai kada naktimis nakvodavo, apsimesdamas sargu. Jis taip pat žinojo, kur pigiausiai gauti naujausią „iPhone“, nors ir be dokumentų. Juos siūsdavo į Lietuvą, prie siuntinio dar pridėdamas dantis balinančių juostelių, kurias gera kaina gaudavo iš bičiulio odontologo.

Kita buvo buhalterė Joan – vidutinį amžių perkopusi raudonplaukė amerikietė, ištekėjusi už paskutiniame XX amžiaus dešimtmetyje į JAV atvykusio lietuvio. Ji nuolat burbėjo apie degraduojantį jaunimą, nors savo vaikų neturėjo ir šiuolaikinį jaunimą pažinojo tik iš kalbų ir televizijos.

Polas – trečias nuolatinis biuro rezidentas. Dar buvo ir formalus direktorius, kurį ir vietos lietuviai, ir amerikiečiai pažįstami vadindavo Dėde Lariu (*Uncle Larry*). Tačiau direktorius, imigravęs į Ameriką vos Lietuvai atgavus nepriklausomybę, biure beveik nesirodydavo. Jei ir atvykdavo, tai tik tada, kai atsitikdavo koks nors reikalas dėl popierių.

Tada Larry riedavosi su Joan, grasindavo ją atleisti, siuntinėdavo „ant trijų raidžių“ – kai kada rusiškais keiksmoždziais, nors pabrėžtinai stengėsi vartoti tik angliškus keturių raidžių žodžius. Jis apskritai nesėkmingai kopijavo amerikiečių kultūrą, pomėgius. Tačiau sekėsi sunkiai, ypač renkantis drabužius ir kaklaraiščius.

Savo ruožtu Joan per tuos keliolika darbo čia metų rusiškus keiksmoždzius ėmė suprasti ir kai kada pati panosėje siūsdavo viršininką, kaip ji sakydavo, komunistų kalba. Žodžiu, įprasti dalykai, įprastas gyvenimas.

Polas pernelyg nekvaršino sau galvos kolegų elgesio analizėmis, nors iš patirties būtų lengvai pasakęs, kaip jie

elgiasi atsitikus vienai arba kitai situacijai. Jam užtekdavo ateiti į biurą, sudėlioti grafikus, pasikalbėti su vairuotojais, jiems perduoti užsakymus. Klientų pats neieškojo. Tai darė Dédé Laris, kuris dėl to ir nesirodydavo ištisomis dienomis biure – jam nuolat reikėdavo susitikti su esamais arba potencialiais klientais.

Žodžiu, gyvenimas slinko ramiai, socialiniai mokesčiai buvo mokami laiku. Kai kada Polo gyvenimą pajvairindavo kelionės su draugais į Las Vegasą arba Floridą. O kada lankėsi Lietuvoje pastarąjį kartą, nebeatsiminė. Gal prieš trejus, gal prieš ketverius metus. Tik prisiminė, kad buvo giminės susitikimas vasarą, ir jam patiko. Tačiau nuolat skraidyti į gimtinę brangu – ne dėl bilietų, dėl darbo. Kiekviena darbo diena – tai pinigai.

Iš tikrųjų Polas nekart svarstė galimybę susirasti naują darbą, tik dar nežinojo, kokio nori. O tada susirasti labai nelengva. Turint Vilniaus universiteto istoriko diplomą gauti vietą pagal specialybę Amerikoje buvo ypač sunku. Kita vertus, istorija buvo daugiau Polo aistra, o ką su ja veikti Amerikoje, nežinojo. Vėl dirbti klubo apsaugoje nebenorėjo. Perspektyva saugoti prekybos centrus taip pat neviliojo.

3

L A I Š K A S

Čikaga, 2019 metai | Tą trečiadienio rytą Polas ant savo stalo, nukloto pageltusiais „USA Today“ ir „Chicago Sun-Times“ numeriais su atverstais sporto puslapiais, rado ir voką.

„Ten tau laiškas kažkoks be jokio adreso. Buvo prie pašto“, – tarsi matydamas, kad Polas paėmė voką į rankas, iš greitimo kambario šūktelėjo Juozas.

Ant voko lazeriniu spausdintuvu buvo parašytas Polo vardas ir pavardė – Vilemsen.

Nuolat terorizmo grėsmės šešėlyje gyvenantys amerikiečiai po kelių incidentų su juodligės užkratu ir paštu atsiųstais sprogmenimis tikriausiai nebūtų atplėšę įtartino voko. Tačiau siuntėjas tarsi žinojo, kad Rytų ir Šiaurės europiečiai ne tokie įtarūs. Polas taip pat nebuvo įtarus. Šiaurės Jeruzale vadinamoje Lietuvos sostinėje Vilniuje jis vadinosi Paulius Mekas. Vilemsenu tapo emigruodamas, pasinaudojęs giminių iš Kanados pagalba.

„Mes žinome, kas tu ir kur gyvena tavo artimieji. Atiduok tai, kas tau nepriklauso, ir galėsi toliau mėgautis amerikietiška svajone. Kalbame apie tavo senelio paliktą dėžutę. Turi savaitę“, – netaisyklinga anglų kalba buvo sakoma paslaptin-game laiške.

„*What the fuck?* Juozai, tu ką nors daugiau žinai? – garsiai nenormine leksika nusistebėjo Polas. – Čia, *tipo*, nevykęs balandžio 1-osios pokštas? Arba naujas reketo būdas? Bet aš juk niekam nieko... Gal supainiojo adresą?“

„Neįsivaizduoju. Paklausinėsiu žmonių, gal atsirado kokia nauja *chebra* rajone. *Farams* geriau nerodyti“, – sumurmėjo Juozas, susipažinęs su laiško turiniu.

Panašios mintys ėmė kaleidoskopu sukstis ir Polo galvoje. Jei patrauksi pareigūnų dėmesį, jiems gali kilti klausimų ir dėl įmonės darbuotojų, sąskaitų, darbo leidimų ir panašių dalykų, kuriais „L&T Logistics“ girtis negalėjo.

Grasinantis raštelis „tritaškiu metimu“ nukeliavo į šiukšlių dėžę, virš kurios pritvirtintas žaislinis krepšinio lankas, kone kiekvienam lietuviui pažįstamas taip pat, kaip vaikui čiulptukas.

Polas buvo įsitikinęs, kad tai nesusipratimas, reketavimas akelai. Juk vieninteliai „artimieji“, kuriuos buvo galima atsekti pagal jo amerikietišką pavardę, buvo emigrantai iš Danijos, į Ameriką atsikėlę XX amžiaus viduryje. Vienas buvo vedęs lietuve, tačiau ir ji pasikeitė pavardę dar prieš ištekėdama.

Aukštesnis nei vidutinio ūgio plačiaapetis lietuvis buvo sulaukęs dar ne tokių tiesioginių grasinimų, kai atsikraustęs į Ameriką įsidarbino apsaugininku viename naktiniame klube – legendiniame „Undergrounde“ vakarinėje Čikagos dalyje, kuris savo internetinę svetainę kiekvieną trečią dieną „papuošdavęs“ užrašo „Velniop miega!“ (angliškai atrodė gerokai radikaliau – „F@*k Sleep“).

Norint gauti darbą šiame klube, kitaip nei daugelyje kitų, reikėjo pereiti sudėtingą atranką. Kumščiai ir bicepso apimtis visiškai negarantavo darbo, už kurio valandą klubo savininkai mokėdavo 22 dolerius – didelį atlyginimą, palyginti su rinkos vidurkiu.

Svarbiausias dalykas – psichologinis testas, EQ (emocinio koeficiento) apskaičiavimas. Keturiasdešimt klausimų, kaip elgtumeisi tam tikrais atvejais, kokia būtų tavo reakcija, ką jaustum ir panašiai. IQ testas antroje vietoje. Žmogaus gebėjimas racionaliai įvertinti padėtį ir reaguoti į ją yra svarbiau už gebėjimą spręsti rebusus arba lygtis – tada pasakė administracijos HR mergina, atsakinga už žmogiškuosius išteklius. O policiją visuomet galima išsikviesti, jei kyla nenumatytų problemų.

Beje, tos merginos vardas lietuviškas – Lina, tik pavardė graikiška – Komatos. Ji neprisiminė turinti kokių nors sąsajų su Lietuva, tačiau, kai Polas pasakė, kad tai lietuviškas vardas,

o jis lietuvis, gauti darbo buvo lengviau. Nors ir EQ, ir IQ testus Polas įveikė geriau už kitus kandidatus. Kovos sugebėjimų testai taip pat buvo netikėti – pirmiausia jo varžovams, kurie atėjo su karatė ir džiu džitsu danais, juodais diržais ir krūva diplomų.

Polas nebuvo labai atletiškąs ir nelaistė prakaitu sporto klubų grindų. Tačiau dar būdamas Lietuvoje susidomėjo krav maga. Šis Izraelio specialiųjų tarnybų kovos metodas, gal greičiau filosofija, apėmė ir boksa, ir džiu džitsu, ir dziudo. Tik filosofija buvo paprastesnė, nusakoma dviem principais: 1. Jei gali, kovos išvenk. 2. Jei kovos išvengti negali, priešininką užmušk iškart.

Plačiau „suktukas“ *à la* Chuckas Norris arba Jeanas Claude'as van Damme'as demonstravę kandidatai sparingo metu niekaip nesuprato, kaip Polas nuspėdavo jų veiksmus ir „gatvės muštynių“ metodais patiesdavo juos ringe.

Tačiau klubo administracijai tokie sugebėjimai buvo kaip tik. Juk klubo koridoriuose ar minioje „suktukų“ nepridarysi – alkūnės ir keliai yra gerokai veiksmingiau. Jei tik kils nenumatytų reikalų, kurių nespės išspręsti policija.

Vieną vakarą augsais apsikarstęs ir reperiu prisistatęs dabita su steroidų pripumpuotais palydovais grasino Polą dalimis sušerti Mičigano ežero vėžiams. Vien dėl to, kad Polas parodė lentelę su perbrauktu pistoletu ir užrašu NO WEAPONS ir pareikalavo palikti ginklus juodame „Chevrolet Escalade“, kuriuo atvyko „reperis“ auksiniais dantimis.

Buvo dar vienas epizodas. Kažkoks su rusišku akcentu besikeikiantis kailiniuotis aiškino: gali bet kada iš jo šašlyką padaryti – vien dėl to, kad Polas jį, visiškai trūkusį, ištrenkė pro klubo duris.

Bičas vapėjo, kad pažįsta Rusijos „specnazą“, GRU. Nesiterlios su Polu, kaip su Skripaliais, kuriuos, kaip įtariama, cheminiu ginklu nuodijo Rusijos specialiosios tarnybos Anglijoje. Už tai, kad per daug žinojo ir galėjo atskleisti daugybę buvusios KGB ryšių su rezonansiniais įvykiais.

Polui buvo nusišpėjusi, kas ten ką provokavo Rusijoje. Jam buvo svarbu, kad prisigėręs ir kokso prisiuostęs asilas nedarytų nemalonumų klubo lankytojams.

Keistai atrodė tai, jog dar keli ano palydovai į konfliktą visiškai nesikišo. Atvirkščiai, jie stengėsi išvengti nemalonumų ir jį palydėjo iki juodo mersedeso geltonais Niujorko registracijos numeriais ir raidėmis *CCCP*.

Polui pasirodė įtartina ir tai, kad automobiliu iš Niujorko važinėjama Ilinojuje. Nuolatiniai šios valstijos gyventojai automobilį iš kitos valstijos per 30 dienų turi registruoti ir gauti vietinius numerius.

Gal čia tas pats tipas atsiuntė laišką? Bet ne – tai buvo pernelyg seniai, kad prisimintų. O gal ir tarp gyvųjų jo nebėra seniausiai?

Voke gautas grasinimas paskendo kasdienių rūpesčių verpete.

Savaite prabėgo įprastai – užsakymų priėmimai, paskirstymai, draudimai, atliktų darbų apskaita – mechaniškas darbas, nereikalaujantis ypatingų protinių pastangų.

Tačiau, praėjus savaitei, Polas sulaukė elektroninio laiško į savo privačią užšifruotą, ypač gerai apsaugotą „Protonmail“, sukurtą CERN ir MIT specialistų, elektroninio pašto dėžutę, kurios adresą žino tik artimiausi jo draugai, ir kurio jis neduodavo net damoms.

„Laikas baigėsi. Trumpiau – turi būti prie „Nordstrom“ prekybos centro Mičigano aveniu 12.30 val. Mums reikia to dalyko, kurį tavo senelis prie Ukmergės gavo per karą. Pasirodyk vienas. Žinome, kaip tu atrodai, susirasime“, – ta pačia netaisyklinga anglų kalba buvo sakoma laiške.

Polo adresą „Protonmail“ sistemoje žinojo vos keli žmonės, padėdavę jam sutvarkyti mokesčių reikalus ir gauti imigrantams, kurie pasiryždavo vairuoti vilkikus, amerikietiškus socialinio draudimo numerius. Tačiau tie žmonės neturėjo žalio supratimo, iš kur kilęs Polas, ir, juo labiau, kur buvo jo senelis per Antrąją pasaulinį karą.

Tai jau rimta. Šansų, kad kas nors supainiojo adresatus, ir sutapo senelio gyvenimo vieta – beveik nulis.

Vieta, matyt, parinkta taip pat neatsitiktinai. Ta dalis Mičigano aveniu, kur įsikūręs prekybos centras „Nordstrom“, vadinama Didingąja mylia (*The Magnificent Mile*) ir tęsiasi nuo Čikagos upės iki Ouk stryto.